

Miloš Vujasinović

HIPERSENZIBILNI SVET EKSPRESIONIZMA: ENIGMA STOJAN PAČOV

P očetkom proleća 2006. godine, obreo sam se u studiju našeg savremenog slikara Stoleta – Stojana Pačova. Imao sam već prilike da se upoznam sa nekim od njegovih uspehlih ostvarenja i živo me je interesovalo da po prvi put iznedrim sliku o njegovom kompletnom stvaralačkom opusu.

Uz kafu, omamljujuće jak miris terpentina i uljanih boja te prijatan štimung, tekao je naš razgovor. Ne tako davno, Stole Pačov (na umetnikovo insistiranje morao sam zane-mariti učtiv način ophođenja sa starijim gospodinom) je zašao u osmu deceniju života, inače, rođen 1934. godine u Strumici u staroj makedonskoj porodici. Njegovo prezime se zapravo piše sa dva uzastopna slova "o", dakle Pačoov, ali je on jedno slovo radi jednostavnosti izmestio iz prezimena. Pre 50 godina preselio se u Beograd gde je bez mnogo pomeranja stvarao i ruku umarao na istoj adresi – Staro sajmište.

Stojan Pačov

Umetnikov atelje se nalazi u jednoj od tri preostale zgrade nekadašnjeg koncentracionog logora "Sajmište" na novobeogradskoj obali reke Save. Pored tih zapuštenih objekata nalazi se i osmatračnica bivšeg logora. Po nalogu Moše Pijade, koji je i sam bio slikar, posle Drugog svetskog rata mnogim umeticima je raspodeljen ovaj prostor za stvaranje, a Beograd je dobio svojevrsnu stalnu likovnu koloniju.

Da je živeo u Parizu u Van Gogovo vreme, Pačov bi pripadao mainstreamu umerenog postimpresionizma, po koloritu suprotnost čuvenom inovatoru boje.

Soba – atelje Stojana Pačova poseduje te teške, hladne i masivne zidove nekadašnjih sajamskih hala ali, vremenom, tu je Pačov uselio svoju dušu. Umesto imena ili vizit-karte, već na vratima, sa spoljašnje strane naslikan je jedan za ovog umetnika tipičan južnjački pejzaž iz Makedonije i on posetioca priprema za uzbuđenje koje čeka unutra, naravno, sve uslovljeno predilekcijom za senzibilitet slikara koji stvara u duhu konca XIX i početka XX veka.

g-din. Vlada Paradinović (galerija Pero), dr. S. Živković Staša, slikar Stojan Pačov

Danas je, doista, teško naći takve majstore koji Vas duhom zblžavaju sa tim davnim vremenima likovnog stvaralaštva. S tim u vezi, prisećam se slogana jedne velike farmaceutske kompanije "Vistinskata ubavina doaga odvnatre" ili "Lepota dolazi iznutra" što se može reći za stvaralački rad Stojana Pačova.

...da li se može tvrditi da neka sedativna oker nijansa nije snažnija od nabujalog talasa drečave crvene ako iza nje stoji velika snaga duha i emocije.

Dok pričamo, razmišljam o slici velikih dimenzija koja, okačena o zidu iznad štafelaja, dominira prostorom. Na njoj naslikana mrtva priroda i zbog toga što ne mogu da otkrijem identitet jednog predmeta postavljam pitanje slikaru:

Stojan Pačov, Svedoci vremena, uljana tehnika, radovi 2005/6.

"Stole, šta je ono gore u donjem levom uglu, da nije lobanja."
"A, pa vidiš, i Boža Kovačević me je nešto slično pitao, to je vrh antičke amfore koju mi je neko jednom poklonio."
Kada sam se zainteresovao da li je ikad pomišljao da naslika Čele Kulu jer bi ostvarena atmosfera delovala izuzetno impresivno u njegovoj stilskoj izvedbi, domaćin je odmah odgovorio: "Da znaš, razmišljao sam o tome, ali je nikad nisam video, a ne slikam ono što ne vidim."

Tada mi je opredeljenje tog likovnog realiste, inače, lirske vedrine – koje u savremenom slikarstvu poprima sasvim drugo značenje od onog koje, po definiciji, poznajemo iz druge polovine XIX veka – postalo jasnije. Svojevremeno su pojedini realisti bili preteče impresionizma, a impresionisti su, s današnje tačke gledišta, bili i specifična vrsta realista. Taj realizam, ta studija stvarnosti obe slikarske struje ogledala se u

tome što su i jedni i drugi slikali isključivo stvari koje su videli i doživeli. Zahvaljujući tome, važno im je bilo šta se i u koje vreme slikalo, a važan je bio i sklad kolorita.

Da je živio u Parizu u Van Gogovo vreme, Pačov bi pripadao *mainstream* – u umerenog post-impresionizma, a kolorit¹ bi ga potpuno odvajao od čuvenog inovatora boje. Vinsentu bi takav hipersenzibilni i, u osnovi, ekspresionistički manir izražavanja – veliki potezi nezasićene boje uz slaganje rafiniranih valerskih i tonskih celina na post-impresionističkoj osnovi – bio simpatičan, ako ne i posve blizak. Taj sedativni ekspresionizam smirenih gotovo zemljanih i pustinjskih boja deluje snažno, ali diskretno kao da Vas potiskuju unazad tupim sečivom mača.

U glavi mi proleću dela slikara čija me ostvarenja najviše podsećaju na ono što trenutno gledam. Sve to deluje onako kako je upravo Vinsent hteo da po formi transponuje i uobličiti Montičelija i Fantin Latura na svoja platna, u svakom slučaju

Pačov kaže da u paleti "nastoji da smiri vašarske boje" pa sve dobija sasvim različit kulturološki prizvuk od tog čuvenog i nenadmašnog osnivača ekspresionizma boje.

U tom smislu, najvrednija karakteristika Stojana Pačova jeste proizvod njegovog osobenog senzibiliteta – paleta – koja, kao karafingl prepun začina, pomaže delu ovog umetnika da se istovremeno vidi, čuje i oseti, a potpisu likovnom da svetluca i mami iz mora zamorne sitne boranije bez ideje i sposobnosti. Na prvi pogled, boja bele kafe, kao neka nova boja koja se zove "stāra", prevladava kod većine radova i to u više nijansi. Zato – sve dok se ne pogledaju u naličje platna naslikana pre par meseci izgledaju 120 godina stāra tako da ih je teško zamisliti u novim, besprekornim okvirima. U svedenoj paleti, prisutne su i boje suvog duvana, hleba i bež boja kakve je moguće pronaći na srednjovekovnim vizantijskim freskama čije

teksture najviše inspirišu ovog umetnika. To su sve prekaljene i stišane – hromatske, svetlosne i kvalitativne – varijacije karaktera belih, zlatno-žutih, okera, smeđe i plave, koje na uljanim partijama ili na kompletnom radu zastupaju generalne tonske game, jer Pačov tek ponekad akcentima čistih boja, a najčešće oranž i crvene, glasno naglašava detalje koji onda poprimaju jačinu zvuka. Kod Stojana Pačova, čini se, postoje dva osnovna, na istu frekvenciju naštimovana tona koja jednako dominiraju i povezuju sve partije na površini.

Ono što vidim stilski me asocira na rad Boška Petrovića *Kovačnica* – kojeg sam zapazio na reprodukciji – gde pune, jasno ispoljene ruovske linije ovičavaju objektivnu stvarnost koja se kod Petrovića nazire kud i kamo više nego kod Pačova gde je ono 'vizuelno prepoznatljivo' svedeno bez jasnih kontura forme. To je gotovo razmućena priroda, znalacki izobličena toliko da se stvarnost nazire, ne kao kakva koprena i bezbojna masa već kao jedna odlično izgrađena koncepcija i ogledalo sentimentalnog karaktera umetnika koji teži da asocijativno prođuhovi svojom hipersenzibilnom vizijom stvarnog sveta.

Ako uzmemo u obzir da je glavna karakteristika ekspresionizma smela distorzija forme i primena snažnih boja, to što opažam onda svakako nije neukrotiv i nervozan ekspresionizam jednog Konjovića, čiji je "potpis ko firma" (kaže Stojan u razgovoru), sa namerom da zadivi i baci na kolena, *par fors*, već racionalan i promišljen – subliminiran, iskren i autentičan tonalni stil Stojana Pačova², nalik Sokički iz 50-ih, ili Jeffi Periću kasnih 30-ih prošlog veka, koji svojom poetikom, jednostavno rečeno, navodi na razmišljanje. Sem toga, da li se može tvrditi da neka sedativna oker nijansa nije snažnija od nabujalog talasa drečave crvene ako iza nje stoji velika snaga duha i emocije.

Stojanova atmosfera, treperenje vazduha, treperenje boje – kao kod Kuna, Čelebonovića ili Gvozdenovića – te suptilna ekspresija postignuta slojevima paste, posmatrača s pravom navode na čuđenje, je li to pred njim motiv i stvarna impresija ili je u pitanju kompozicija. Odgovor se dobija samo dobro razvijenim čulima, koja se u tu svrhu i razvijaju uz mnogo gledanja.

Nakon fovista, kao jednog vida post-impresionizma, odnosno ekspresionizma, modernisti koji su usledili su – takoreći – izneverili ili modernizam po meni onog trenutka kada se prestalo sa slikanjem predmetnih, živih stvari i motiva iz života, dakle, sa prvom spoznajom "prave" apstrakcije. Tu se gubi nit, tradicija *nestaje*.

Vislera svakako ne treba svrstavati kao preteču ičega apstraktnog jer njegovi apsolutni subjektivni doživljaji rane moderne i to nimalo prozaičnih "aranžmana" i "nokturni"³ ipak tangiraju sa figurativnim svetom. "Slikaj ono što vidiš" – poručio mu je jednom Kurbe, njegov najuticajniji učitelj još iz pariskih dana. A dobro je znati da to nije bio ni – primera radi – jedan Jakopič koga je greh dovoditi u vezu sa bilo kakvom apstrakcijom (npr., pažljivo izanalizirana i tonalistički aranžirana *Mesečina* u novobeogradskom Muzeju Savremene umetnosti).

Sve što su radili, impresionisti i post-impresionisti su svesno videli ili gledali baš kao i Stojan, ali nikako nisu apstrahovali, već su isključivo 'doživljavali' u pogledu boje i dizajna 'interpretirajući' po svom sluhu i nahođenju. Na platnima⁴ Stojana Pačova se naziru predmeti, tek toliko koliko je dovoljno. Majstorski je forma svedena na minimum, na granicu između asocijativnog i apstraktnog. Ispred njih kao magla igra nekakva sorta titravog svetla dok s pravom i stoički skriva tu golu bit transponovanu u život slike. Na kraju, ostvarena uverljivost i neposrednost impresije imaju presudne uloge bez obzira da li se radilo po sećanju ili pred motivom.

Posmatrano iz daljine Stojanova dela se bolje vide. Teško ih je i fotografisati. To je karakteristika svih dobrih slika, po mom iskustvu. Verovatno postoji neki zakon koji još niko nije otkrio. Dobru sliku je teško fotografisati, setimo se Van Goga i kako

njegove slike bedno izgledaju na reprodukovanim razglednicama. I ne samo njega, uzmimo *Dimnjake* i *Ruže Peđe* Milosavljevića ili *Čežnju Zore Petrović*, kakve jadne reprodukcije! A ako fotografija i uspe, u stvarnosti je gotovo nemoguće taj umetnički rad sa divljenjem posmatrati iz blizine. Drugim rečima, moraju se takve slike posmatrati sa distance. S zaslužnim poštovanjem i, naravno, zadovoljstvom.

Dakle s Pačovom se vraćamo u XIX vek. Tu negde između 1886 i 1903. godine. Eksperimenti sa svetlom, makar i onim noćnim. Iako nije čuo za Vislera i tonaliste, Pačov dok mu ja pričavam moje utiske i zapažanja sve razume ali pretežno posmatra stvari s praktične strane iza čega najverovatnije stoji 30-godišnje iskustvo likovnog pedagoga. U vezi poređenja s postimpresionistima i Van Gogovim vremenom, Pačov kaže: "Ja sam samo mali Stojan, a Van Gog, to je slikarska vasiona. Plamti."

Dok sluša, Stole je jako zahvalan sagovornik, a milina ga je slušati. Svaka reč mu je na mestu, pogotovo kad je reč o likovnoj teoriji. Međutim, sve vreme, on je veoma koncentrisan na svoje slike, jer ponekad tokom razgovora, nišani rukom, odmerava ili traži nešto po nedovršenim platnima koja se nalaze svuda po ateljeu.

Kažem mu, žao mi je što nisam poneo diktafon da svu ovu priču snimim u vidu intervjua. Slaže se i on. Majstor kaže da je odavno prodao neka najbolja platna, a između onog što je preostalo veliki broj poseduje kvalitet, dakle *težinu* u žargonu kolekcionara. Moguće je pronaći primerke dostojne onih najprobranijih kolekcija.

Posmatrano iz daljine Stojanova dela se bolje vide. Teško ih je i fotografisati. To je karakteristika svih dobrih slika, po mom iskustvu. Verovatno postoji neki zakon koji još niko nije otkrio. Dobru sliku je teško fotografisati.

Stojan Pačov je član ULUS-a od 1960. godine kada se prvi put predstavio likovnoj javnosti. Akademiju za likovne umetnosti, odsek slikarstva završio je 1958. godine u klasi prof. Nedeljka Gvozdenovića u Beogradu. Dve godine kasnije u klasi kod istog profesora završio je postdiplomske studije.

Književnik Dušan Matić svojevremeno je izjavio na otvaranju izložbe Nedeljka Gvozdenovića u Aranđelovcu, "ima neke "kobi" u njegovom imenu (a ja verujem u magiju reči)..." Verujem da se i za Stojana Pačova može slično reći. Do sada je uradio preko 400 komada u uljanoj tehnici. Podrobnije gledam slike postavljene u samom studiju a studiju jednog dela onih naslaganih u susednoj prostoriji i okrenutih prema zidu ostavljam za sledeći put. Ponovo osećam miris terpentina i boja koji postaje jači. Teško se privikavam na "radnu" atmosferu. Stole pokazuje foto albume sa fotografijama ranijih slika. Od tih ranijih radova na fotografijama naravno ne vidim sve, ali opazih nekoliko muzejskih vrednosti. Kao krune njegovog opusa posebno se izdvajaju *Suvi suncokreti*, *Obasjani manastir*, i hipersenzibilna *Stara čaršija* – kapitalno delo na lesonitu koje je svakako najbliže tradicionalnom plein airu od svih predloženih slika.

Ta složena kompozicija uglavnom nastala po sećanju na staru strumičku čaršiju iz 50-ih godina⁵, u stvari je ambijent tipične stare makedonske čaršije sa patinom, kako kaže autor, "naslagama minulih vremena". Taktilno i vizuelno, površina rada bliska je površini vizantijske freske ili fasade starog zida na kome se, posmatrano izbliza, nalazi cela vaseseljena. Stara čaršija je ujedno vrhunski izbalansiran dragulj usaglašenih hladnih i toplih tonova, a ljubitelj tonalnog impresionizma⁶ u njoj kao da se napaja pravo sa izvora jer se ova slika zapravo više oseća no što se vidi.

Suncokretima je svakako mesto u Muzeju Savremene umetnosti, po snazi lirike ništa ne zaostaju za raspevanim Van Gogovim, ali na jedan drugačiji način – viša simbolika ovde igra presudnu ulogu. Posmatranje Stojanovog kolorita, izvedenog iz ekspresionizma (melanholične) atmosfere, uz muziku Šuberta, Mocarta i Betovena svakako poseduje svoje visoke terapeutske kvalitete. Vredi pogledati još jednom te suve suncokrete koje je slikar oplemenio i udahnuo im novi život.

Suncokretima je svakako mesto u Muzeju Savremene umetnosti, jer po lirici ništa ne zaostaju za Van Gogovim, ali na jedan drugačiji način – viša simbolika ovde igra presudnu ulogu. Posmatranje Stojanovog kolorita uz muziku Šuberta, Mocarta i Betovena svakako poseduje svoje visoke terapeutske kvalitete. Vredi pogledati još jednom te suve suncokrete koje je slikar oplemenio i udahnuo im novi život.

Na jednom platnu srednje veličine prepoznaje se – Zemun! To je *Motiv iz Zemuna*, dobro odabran prizor za sve ljude prefinjenog senzibiliteta. Pačov, dugogodišnji Zemunac i profesor Zemunske škole, u ovu sliku vešto je zašao Zemu u dušu utkavši znatan deo svog znanja i iskustva sticanih godinama, pa je iskusnom obožavatelju lepe umetnosti dovoljno videti samo svežinu te jedne impresije da bi uvideo koliko je Stojan Pačov veliki i redak majstor svoje profesije. Autor je uradio barem dve slične verzije pa otuda dojam jedne lako i rutinski uobličene i izražene forme gde je kolorit, ono najvažnije, ostao autentičan u celosti. Slika je naslikana u jednom dahu a efekti svetlosti su maksimalno iskorišćeni. Tonični miris Dunava koji pristiže sa Zemuskog keja, oseća se još u vazduhu. Ali, reku ne vidimo jer to je jedna od ulica koje vode prema zemunskom parku. Na njoj se nazire oranž VW *buba* na desnoj strani ulice, za neke svojevrzni *déja vu* iz ranijih vremena. Originalno i dragoceno simbolično – za mene, vlasnika VW 1200 iz 1975–te! Da nije te pojedinosti, neko bi mogao pomisliti – Pariz iz 1885! Slikom dominira bež ton a veliki deo kolorita je zasnovan upravo na njemu. Nebo je "isterano" atmosferski neponovljivom plavom. Iznenaduje me da je ovo platno dosta sveže – datira iz 2004–te (preciznije: 2003/04) godine – dok je siže istorijski i po duhu bliži 1960–im ili ranim 1970–im godinama. To je upravo veduta Beograda i Zemuna proizvedena na način kako ja zamišljam grad iz tog perioda. Zemunci pak kažu da je duh njihovog dela nepromenljiv. Stojan veli da sam u pravu i da je taj motiv radio više po sećanju. Iskreno, ne mogu da se setim boljeg i vrednijeg likovnog zapisa urbane sredine našeg podneblja. Ovo je prilika za blistav katalog ili kalendar Turističkog saveza Srbije, bez dileme.

Uglavnom, Stojan Pačov nalazi glavnu moralnu inspiraciju u starim manastirima iz Makedonije ili sa juga Srbije koje naziva "Svedocima vekova". U duhu i po tradiciji impresionizma, često se vraćao istim tematskim celinama pa se isti motiv može ponoviti i više puta. Pretežno su kod njega zastupljeni manastiri, mrtve prirode, pejzaži i poneki akt, portret ili religiozna scena radi osveženja.

Tako gledam red slika, red fotografija porodice i prijatelja. "Ovaj komšija Strumičanin, takođe slikar, jel znaš šta kaže on meni? 'Stole, moja jedna slika se nalazi u Luvru.' Pa majku mu kako to Vase bre...– Lepo Stole, spakovao sam jednu i poslao preporučeno na njihovu adresu u Pariz."

Odjedared sa Stoletom na fotografiji doktor Staša Živković, naš eminentni javni radnik, kritičar, i autor. Bi mi milo.

Nedavno sam posetio Stašu u vezi ponovnog izdanja bestslera "Život Slika", da bi obezbedio sebi jedan potpisani primerak. Posle kraćeg razgovora u vezi nekih slika u Stašinoj porodičnoj kolekciji na izlazu iz stana, prisutih se da ga upitam još nešto: "Čika Stašo, šta mislite o Pačovu".

"Dobar je." kratko odgovori Staša.

Mislim stoga, neko kao Pačov je za mene morao negde da postoji. Neko takav ko je uneo nešto novo u tom polju ekspresije koje pratim i koje me naročito interesuje. Trebalo ga je pronaći. Stoga je i bilo logično da upoznam slikara. Rezimirao bih u tom pogledu za Stojana Pačova na sledeći način: njegov svojevrzni stil koga odlikuje poetika ekspresionizma atmosfere je prijatan, a njegove inovacije su originalne. U prvom redu to su vešto ukroćene boje, dok posmatrač ima utisak da gleda u pravu ekspresionističku sliku punu iskonske energije, što i jeste suština.

Na štafelaju u studiju započeo jedan manastir na povećem blind ramu – pre no što sam stigao majstor se izgleda bacio na posao postavivši na njemu odavno poznat problem. Znajući kako se Pačov jednoj slici vraća po nekoliko puta, što može da traje više meseci, ne sumnjam da će on ponovo ostvariti prirodno te jednostavno rešenje ovog novog zadatka.

Čitam citate koji ispisani svuda po studiju, na vratima i okolnim zidovima, odaju utisak da Pačov u stvari jeste dublji nego što hoće da se prikaže. Pokušavam da popamtim brojne inskripcije:

"Čin gledanja je čin osećanja, mišljenja i otkrivanja...Protić"

"Optimizam je nedostatak činjenica."

"Vrt detinjstva je uvek tamo gde smo mi...KM"

"–Ne quid nimmis–"

"Dok je mraka biće i svanuća – Ivo Andrić"

U međuvremenu, miris terpentina postaje teži i sveprisutniji u mojim mislima. Gotovo omamljen molim slikara da prihvati izvinjenje jer želim da napustim studio u što kraćem roku. Vreme leti, razgovoramo skoro pet sati.

Na izlazu dočekuje Žučko, budni stražar i čuvar slikarskih ateljea beogradskog MonMartra – Starog Sajmišta. Stojan maše komšiji i kolegi, slikaru Ratku Laliću koji se odnekle pomalja. Odlazim. Maestro Pačov, doviđenja do sledećeg viđenja...

NAPOMENA

¹ Videti reprodukciju *Stara čaršija* (prednja unutrašnja korica časopisa).

² Izvesne paralele se mogu pronaći i sa Gojinim fresko slikarstvom (*Čudo Sv. Antonija*) gde su elementi formirani "stenografski" sa nekoliko ekspresivnih poteza, a efekti postignuti postepenom nadgradnjom sa dodatnim pastoznim i lazurnim slojevima neprovidnih i prozračnih boja.

³ Valparaizo zaliv, 1866; Batersi Rič, 1872; Vatrene točak, 1872; Padajuća raketa, 1875; Laguna, Venecija, 1879.

⁴ Poređenja radi, na sličan način Visler je iznedrio *Braon i zlatno* (Autoportret, 1895); Ono što je za Vislera i nekolicinu drugih bio tek jedan izlet, Pačov je očigledno, i ne čuvši za mnoge, pretvorio u svoj stil.

⁵ Pored opisanog, sličan motiv kao ulje na platnu nalazi se u kolekciji T. Kondeva, Skoplje.

⁶ Kušan u svom traktatu o Vidoviću, na sličan način, interesantno zapaža: "...nastale su na tromeđi triju svetova: impresionizma, tonskog rešavanja i ekspresionizma. Ta se tri različita sveta čudesno prelivaju u nekim njegovim platnima i, kako god se to činilo neobičnim, oni se i odlično dopunjuju. Slika realnog predmeta gledana kroz prizmu ličnosti prerađena je unutrašnjim doživljajem i dana u kompleksu tonova, koji su povezani i rafinirano harmonizirani.

Neposrednost izricanja impresije nije više od primarne važnosti; vrednost je ovih tvorevina u lepoti osnovnih tonova i finesi derivata. Ali to nije Carri-erreov svet magle, u kojem se javljaju mutno osvetljeni likovi i predmeti, koji, iako nemaju konzistenciju materije, imaju njen volumen. Ako je tonski sklad u prvom planu, impresionizam i ekspresionizam, a donekle i moderni konstruktivizam pomešani su ipak u tom skladu – samo čarobnjački i *in dosis refractis*."